

УДК 37.09(091)

Янченко Тамара

ORCID 0000 0002 2967 0695
Researcher ID EHD – 0652-2022

Доктор педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри педагогіки та методики
викладання історії і суспільних дисциплін,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(м. Чернігів, Україна) E-mail: tatyanchenko@gmail.com

ПОТЕНЦІАЛ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ: ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ДИСКУРС

Мета статті – розглянути історико-педагогічні підходи у характеристиці освітнього простору та можливостей його розширення для організації навчання, виховання та розвитку дітей і молоді.

Методологія. У дослідженні застосовано проблемний, системний і синергетичний підходи. Для генерування об'єктивних сенсів щодо розширення освітнього простору в історико-педагогічному вимірі застосовувалися герменевтичний і нарративний підходи. У процесі дослідження було використано загальнонаукові методи аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення.

Наукова новизна. У статті висвітлено історико-педагогічний досвід освітніх практик, пов'язаних з організацією навчання дітей і молоді за межами шкільних аудиторій. Це стосується проведення навчальних занять на природі та у відповідному соціальному середовищі (у закладах позашкільної освіти, установах культури, виробничих осередках) та використання потенціалу музейної педагогіки. Такі практики використовувалися в освітніх системах різних країн у різні історичні періоди.

Висновки. Розширення освітнього простору у вузькому сенсі – це вихід за межі учнівської аудиторії під час проведення навчальних занять, навчання в майстерні, музеї, на природі. А у широкому – залучення різноманітних суспільних ресурсів задля реалізації цілей освіти та забезпечення умов навчання, виховання, розвитку та соціалізації дітей і молоді. Розширення освітнього простору відповідає сучасним підходам організації інтерактивного навчання на засадах дитиноцентризму або людиноцентризму. Водночас традиції розширення освітнього простору мають глибоке історико-педагогічне коріння: від освіти стародавнього світу до інноваційної педагогічної системи видатного українського педагога В. Сухомлинського.

Ключові слова: освітній простір, освітній процес, навчання, розширення освітнього простору, музейна педагогіка.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та/або практичними завданнями. Урахування сучасних реалій суспільного життя, реформування системи освіти потребує оновлення підходів до організації навчання. Насамперед, це стосується застосування сучасних дидактичних технологій, що передбачають опору на принципи дитиноцентризму, практичної спрямованості навчання, активності здобувачів освіти, демократизації та гуманізації освітнього процесу. Одним із новаційних підходів у організації освітнього процесу можуть стати дидактичні технології розширення освітнього простору, зокрема навчальні заняття на природі та у відповідному соціальному середовищі (насамперед, у закладах позашкільної освіти, установах культури, виробничих осередках) та використання потенціалу музейної педагогіки.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Концепція розширення освітнього простору (навчання та виховання дітей і молоді засобами природного та соціального середовища, поєднання діяльності закладу освіти з соціальним середовищем, перетворення закладу освіти на відкриту соціальну систему) не є новою для вітчизняної та зарубіжної педагогіки. До неї свого часу зверталися автор вальдорфської педагогіки Р. Штайнер, засновник прагматичної педагогіки Дж. Дьюї, видатний український педагог В. Сухомлинський та ін. Вони обґрунтували концепцію розширення освітнього середовища за допомогою облаштування приміщень і території закладу освіти, проведення уроків серед природи, в лабораторіях, майстернях, на виробництві з метою соціалізації дітей і молоді, мотивації навчання, розвитку творчих та розумових здібностей і мислення здобувачів освіти, формування активності, самостійності, комунікативних навичок, кращих моральних якостей особистості, її соціальної компетентності.

Методологічні засади досліджень історії освіти розроблені сучасними українськими науковцями Л. Березівською, О. Петренко, О. Проніковим, О. Сухомлинською, В. Федяєвою та ін.

Мета статті – розглянути історико-педагогічні підходи у характеристиці освітнього простору та можливостей його розширення для організації навчання, виховання та розвитку дітей і молоді.

Висвітлення процедури теоретико-методологічного дослідження. У дослідженні було застосовано проблемний, системний і синергетичний підходи. Для генерування об'єктивних сенсів щодо розширення освітнього простору в історико-педагогічному вимірі застосовувалися герменевтичний і нарративний підходи. У процесі дослідження було використано загальнонаукові методи аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Насамперед, розглянемо зміст поняття «освітній простір», враховуючи його синергію та множинність вимірів. У широкому значенні, освітній простір – це середовище, у якому особистість засвоює суспільний досвід, формуються її компетентності, знання та вміння. У вузькому педагогічному значенні, освітній простір – це сукупність умов навколишнього середовища, що сприяють досягненню результатів навчання, виховання, розвитку та соціалізації особистості. А відтак розширення освітнього простору – це використання в освітньому процесі засобів природного і соціального середовища та поєднання освітнього процесу з соціумом і навколишнім життям [15, 270].

Як свідчать дослідження сучасних науковців [13], залежно від підходів до розуміння феномена «простір» виокремлюються два аспекти розуміння поняття «освітній простір». Українська дослідниця А. Цимбалару зазначає, що у межах першого, інституційного, освітній простір характеризується як певна частка соціуму, де створені умови для розвитку особистості [13]. У цьому аспекті під цією дефініцією розуміють певну територію, яка пов'язана з масштабними явищами у галузі освіти: як певну частку соціального простору (соціальна організація), у межах якої здійснюється нормована освітня діяльність; як результат інтеграційних процесів в системі освіти, утворення комплексу її елементів або конструктивної діяльності; як єдність, цілісне утворення в галузі освіти, яке має свої межі, що уточнюють окремо, – глобальний (світовий) освітній простір, міжнародний освітній простір, європейський освітній простір, освітній простір регіону (округу), школи, шкільного класу. Він відображає систему соціальних зв'язків та відношень в галузі освіти, характер взаємовідношень суспільства і соціальних інститутів, пов'язаних із задоволенням освітніх потреб його членів. Таке розуміння освітнього простору як сукупності освітніх інститутів, освітніх процесів і освітніх середовищ, які діють на певній території, сукупність умов, які можуть впливати на особистість, не вміщує у нього людину. У межах другого – субстанціонального (або індивідуального) аспекту освітній простір визначається як можливість і наявність формування особистісного простору суб'єкта освітнього процесу. Освітній простір постає результатом організації взаємодії особистості з об'єктами середовища. Важливим є встановлене у межах цього аспекту розуміння феномена «освітній простір» як педагогічної реальності, яка концентрує у собі сутнісні ознаки простору, демонструє багатовимірність можливих проявів освітньої діяльності людини [13].

Наголосимо, що в історії педагогіки освітній простір розглядається в обох окреслених аспектах залежно від парадигм і концепцій, у межах яких розвивалася освіта у різних країнах у різні історичні періоди. Так, заняття під відкритим небом проводилися давньогрецькими філософами. Наприклад, комплекс школи Арістотеля (Лікей), заснованої у IV ст. до н. е., складався зі святилища, присвяченого Музам, алеї для прогулянок, перипату (дороги), вівтаря, статуї Арістотеля та його сина Нікомаха, саду і будівель, у яких жили студенти та вчителі. Школа отримала назву Перипатетична, оскільки Арістотель переважно викладав філософію, математику і риторику, прогулюючись разом з учнями по перипату і саду, а не сидячи в приміщенні.

Власний специфічний освітній простір мали середньовічні університети. Сам факт їх створення та діяльності свідчить про розширення освітнього простору середньовічного суспільства і окремої людини в ньому. Український науковець С. Курбатов так характеризує його: «У просторовому відношенні університет – це атрибут і результат підйому міст, міського життя. Він опосередковано свідчить про відхід у тінь та початок поступового занепаду аграрної цивілізації з її прив'язкою до консервативних, рутинних технологій, з її циклічним сприйняттям часу, в якому немає нічого нового, з її культом минулого та святістю традиції. Міста ці повинні були віднайти університет як інтелектуальний центр цієї нової спільноти, як місце, де концентрується, формується та звідки поширюється знання, як мозок, на який замкнена нервова система нової соціальності, що лише народжується. Будівля університету, храму науки, постає поруч з будівлею церкви, храмом Божим, щоб визначати своїми архітектурними формами конфігурацію свідомості прийдешніх поколінь» [5, 63–64].

Розширення освітнього простору в субстанціональному або індивідуальному аспекті у діяльності середньовічних університетів характеризує сучасна українська дослідниця О. Антонова, наголошуючи, що середньовічні університети «пробили «вікно» у стіні, яка відділяла середньовічне суспільство від багатющої скарбниці знань, здобутих трудом та генієм греків і римлян. Вони посяли смуту та сумніви у розумі людей, які стояли на колінах перед інквізицією. Те, що всупереч гонінням було зроблено цими мислителями, розвинули вчені, які жили пізніше» [1, 17].

Обґрунтування Я.-А. Коменським (1592–1670) у «Великій дидактиці» (1632) класно-урочної системи навчання стало тією інновацією, що чітко визначила освітній простір, децю обмежила його, але водночас розширила можливість учнів щодо формування знань, умінь і навичок. Оскільки урок у спеціально відведеному приміщенні став провідною формою навчання, вихід за його межі почав розглядатися як нетрадиційна форма організації освітнього процесу і здійснювався завдяки

використанню екскурсії як методу навчання, проведенню занять під відкритим небом, на природі та в спеціально облаштованих приміщеннях (лабораторіях, майстернях тощо).

Прагнення до розширення освітнього простору реалізували колеґіуми, що діяли в Чернігові, Харкові та Переяславі у XVIII ст. Як зазначає українська дослідниця Л. Посохова, «форми навчальної і культурної повсякденності у XVIII ст. сприяли об'єднанню людей, у місті складалася певна територія, навколо якої відбувалася круговерть культурного життя» [7, 275]. Для православних колеґіумів каналами зв'язку із місцевим суспільством стали колеґіумські «академічні свята» (колеґіумські акти, диспути філософські та богословські, особливо «генеральні»). У православних колеґіумах опанували ще декілька прийомів, завдяки яким розширювався їхній освітній простір і встановлювалися зв'язки із місцевим суспільством. Наприклад, це були театральні постановки. Збереглися відомості про поширення такого явища, як «епетенції» (від латинського «petere» – просити), коли студенти колеґіумів ходили по домівках мешканців міст, виступали перед ними з «ораціями і декламаціями», із читанням віршів і грою невеликих духовних інтермедій, вихваляючи чесноти господаря та вітаючи його із святами [7, 288–289].

У кінці XIX – на початку XX ст. розширення освітнього простору стало ідеєю, яка запроваджувалася в освітню практику представниками реформаторської педагогіки. Реформаторську педагогіку складали різні течії, концепції, у яких були й спільні риси, і особливі, притаманні кожній із них. Але основна мета, що об'єднувала педагогів-реформаторів, полягала у прагненні реформувати школу, зробити її місцем підготовки самостійних, ініціативних і підприємливих людей, які зможуть творчо використовувати у майбутній професійній діяльності знання, отримані у школі [14, 43]. Для реалізації цієї мети використовувалися й технології розширення освітнього простору. Так, засновник соціальної педагогіки німецький філософ і педагог П. Наторп (1854–1924) вважав предметом цієї науки взаємозв'язки між освітою та суспільством. Місцем формування особистості дитини він називав соціальне середовище, її оточення в школі та родині [4].

Американський психолог і педагог, засновник прагматичної педагогіки Дж. Дьюї (1859–1952) вважав освіту «функцією суспільства» і відводив докільки важливу роль у навчанні та вихованні дітей [3, 15]. Він зазначав: «Ми ніколи не виховуємо безпосередньо, а за допомогою докільки» [3, 16]. Суспільне докільки, на думку Дж. Дьюї, здатне забезпечити такі умови, які стимулюють формування соціальної поведінки дітей [3, 16]. Педагог високо цінував практику проведення навчальних занять у майстернях та інших осередках виробничої, творчої або інтелектуальної праці, що мали організовуватися на засадах дитиноцентризму з урахуванням здібностей і запитів дітей.

Теоретичне обґрунтування використання «екскурсового методу» для вивчення різних предметів у школах України було зроблено, зокрема С. Русовою (1856–1940). Вона вважала, що екскурсії мають велике освітнє і виховне значення. За твердженням педагогині, вперше українські педагоги почали проводити екскурсії у 30-ті рр. XIX ст. С. Русова пропонувала організувати походи до глиняних промислів, крейдяних скель, цукроварень, садів і хлібних ланів Полтавського зразкового земського поля [9, 31].

С. Русова наголошувала на дієвості використання музейного простору та екскурсій у процесі навчання та виховання дітей: «Замість того, щоб розказувати про яку-небудь місцевість яка уславилася історичними подіями – Київ, Почаїв, Корсунь, Берестечко, Острог, Чернігів – краще повести учнів до сих місцевостей і тут в безпосередніх умовах деякий виклад, усяка історична бесіда зробить міцніше враження і утворить настрій на довгий час» [8, с. 16].

У 20-ті роки XX ст. в українській освіті відбувалися процеси експериментувань і пошуків нових підходів до організації навчання та виховання дітей. Зокрема, одним із таких підходів стало використання в освітньому процесі засобів музейної педагогіки, що сприяє розширенню освітнього простору. Як зазначає сучасний дослідник О. Міхно, вперше термін «музейна педагогіка» вживається у 1931 р. в книзі «Музей-Освіта-Школа» німецького педагога Г. Фрейденгаля (1894–1975) [6, 74]. Незважаючи на те, що сам термін «музейна педагогіка» у 1920-х роках в Україні не вживався, можемо стверджувати, що форми і методи музейної роботи, насамперед, у музеях закладів освіти, свідчать що за своєю суттю це була саме музейно-педагогічна діяльність [6, 77]. Так, український учений Ф. Бельський (1890–1952) у статті «Педагогічний музей, його організація і культурнопросвітницька діяльність» (1926) обґрунтував думку про те, що «музей є могутнім освітнім засобом», «джерелом культури» і «центром живої педагогічної думки» [2, 9; 2, 15]. Педагогічним музеєм учений назвав такий заклад, експонати якого використовуються з метою навчання та виховання дітей і молоді. Просвітницькі завдання діяльності педагогічних музеїв, на його думку, полягають і у підвищенні фахового рівня учителів, вивченні історії педагогіки та зарубіжного педагогічного досвіду, поширенні освіти серед населення краю [2, 10; 2, 14].

Видатний український педагог-новатор, директор школи у селі Павлиш на Кіровоградщині Василь Олександрович Сухомлинський (1918–1970) обґрунтував концепцію розширення освітнього простору, облаштування приміщень і території школи, проведення уроків серед природи з метою мотивації навчання дітей, розвитку їх допитливості, розумових здібностей і мислення, формування кращих моральних якостей. У праці «Розмова з молодим директором школи» (1965–1966) В. Сухомлинський звернув увагу молодих колег на те, що, «забуваючи про найважливіше джерело знань – навколишній світ, природу, ми змушуємо дітей зубрити і тим самим отупляємо їхню думку» [12, 400].

Як зазначає відома українська вчена О. Сухомлинська, «коли йдеться про школу в Павлиші, уявляється не лише приміщення, де навчаються діти, а ціле шкільне містечко, що займає площу близько

5 гектарів, на яких розташовано 17 будинків навчального та виховного призначення, сад, виноградник, навчально-дослідні ділянки, квітники. Шкільна територія весь час упорядковувалася, удосконалювалася й набувала з кожним роком усе більшої краси й педагогічного значення» [10, 326].

Ідея виховання і навчання дітей засобами природного та соціального середовища, поєднання шкільного життя з соціальним середовищем – «є наріжним каменем діяльності Павлиської школи, на ній вибудовується вся система навчально-виховної роботи: уходження школи в навколишнє середовище...» [10, 326–327]. А це природа – ліс, поле, яри, балки, лісові могили, річки, ставки; сільське оточення – сади, городи, випаси, луки, вулиці, будинки; промислові та сільськогосподарські об'єкти (осередки науки, знань і трудової майстерності [11, 92]), розташовані неподалік – вагонобудівний та автомобільний заводи (Кременчук), гідроелектростанція (Світловодськ), дослідницька сільськогосподарська станція (Онуфрїївка) [11, 327].

У монографії «Павлиська середня школа» (1969) В. Сухомлинський показав виховне та освітнє значення занять з учнями за межами школи, наприклад під час подорожі річкою на човнах або у сільській хаті, облаштованій у каюту пароплава «Північний Робінзон» [11, 33–34]. Педагог зазначав: «Урок за уроком я став водити дітей до невичерпного й вічно нового джерела знань – на природу: у сад, у ліс, на берег річки, у поле» [11, 76]. Це сприяло формуванню інтересу дітей до навчання, їх допитливості, розвитку мислення та мови, всебічному вихованню учнів.

Насамкінець зазначимо, що важливою умовою ефективності та ознакою новаційності проведення навчальних занять для учнів і студентів у розширеному освітньому просторі є їх методичне забезпечення та розробка технології такого навчання. Технологія навчання – це сукупність цілей, змісту, форм, методів і засобів для досягнення запланованих результатів навчання. Цілі та результати навчання передбачені відповідними освітніми програмами та програмами навчальних дисциплін, а зміст навчання, передусім, безпосередньо залежить від теми заняття. Найбільш гнучкими складниками дидактичної технології є форми, методи та засоби навчання. А відтак реалізація технології розширення освітнього простору потребує уточнення форм, методів і засобів навчання студентів. Заняття можуть проходити у формі екскурсій, навчальних ігор, «круглих столів», студентських конференцій, моделювання елементів шкільних уроків з використанням активних та інтерактивних методів навчання. За таких умов найбільш доцільним є застосування тих засобів навчання, які знаходяться у визначеному освітньому середовищі (музейні експонати, пам'ятки архітектури, археологічні знахідки тощо). Враховуючи, що з різних причин українська школа упродовж кількох років працює здебільшого дистанційно, існує потреба й у використанні сучасних технічних засобів навчання, зокрема для організації освітнього процесу та підготовки і представлення презентацій на визначені теми [16, 17–18].

Задля реалізації актуальних соціально-педагогічних завдань, пов'язаних з формуванням активної особистості, здатної критично мислити й адаптуватися в суспільстві, в освітньому процесі сучасних закладів освіти потрібно використовувати педагогічний потенціал природи та соціального середовища. В. Сухомлинський вважав, що «школа майбутнього повинна як повніше використовувати для гармонійного розвитку людини все, що дає природа і що може зробити людина для того, щоб природа служила їй» [11, 92].

Висновки з дослідження і перспективи подальших наукових розвідок. Отже, розширення освітнього простору у вузькому сенсі – це вихід за межі учнівської аудиторії під час проведення навчальних занять, навчання в майстерні, музеї, на природі. А у широкому – залучення різноманітних суспільних ресурсів задля реалізації цілей освіти та забезпечення умов навчання, виховання, розвитку та соціалізації дітей і молоді. Розширення освітнього простору як дидактична технологія цілком відповідає сучасним підходам організації інтерактивного навчання на засадах дитиноцентризму або людиноцентризму. Водночас наголосимо, що традиції розширення освітнього простору мають глибоке історико-педагогічне коріння: від освіти стародавнього світу до інноваційної педагогічної системи видатного українського педагога В. Сухомлинського.

В умовах цифровізації суспільства подальшого вивчення потребує досвід організації дистанційних екскурсій як засіб віртуального розширення освітнього простору.

References

1. Антонова О. Слово про людину і науку Середньовіччя. *Студентський історико-педагогічний альманах. Випуск 2. Історія університетської освіти : виникнення, становлення, розвиток* : збірн. наук. праць молодих дослідн. / за ред. О.Є. Антонової, В.В. Павленко. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. С. 7–17. URL: <https://core.ac.uk/download/42970161.pdf>
2. Антонова, О. (2013). Slovo pro liudynu i nauku Serednovichchia [A word about man and science in the Middle Ages]. *Studentskiy istoriko-pedahohichnyi almanakh. Vypusk 2. Istoriiia universytetskoï osvity : vynyknennia, stanovlennia, rozvytok* : collection of science works of young researchers. Ed. O. Ie. Antonova, V. V. Pavlenko. Zhytomyr, Ukraine : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. Retrieved from : <https://core.ac.uk/download/42970161.pdf>
2. Бельський Ф. Педагогічний музей, його організація і культурно-просвітницька діяльність. *Радянська школа*. 1926. № 3/4. С. 9–15.
- Bielskiy, F. (1926). Pedahohichnyi muzei, yoho orhanizatsiia i kulturno-prosvitnytska diialnist [Pedagogical Museum, its organization and cultural and educational activities]. *Radianska shkola – Soviet school*, 3/4, 9–15.

3. Дьюї Дж. Демократія і освіта. Львів: Літопис, 2003. 294 с.
Dii, Dzh. (2003). Demokratsiia i osvita [Democracy and education]. Lviv, Ukraine: Litopys
4. Завацька Л. М., Янченко Т. В. Соціально-педагогічні принципи теорії виховання П. Наторпа. *Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова: зб. наукових праць*. 2008. № 2. С. 62–66.
Zavatska, L. M., Yanchenko, T. V. (2008). Sotsialno-pedahohichni pryntsypy teorii vykhovannia P. Natorpa [Social and pedagogical principles of P. Nathorp's theory of education]. *Naukovyi chasopys NPU imeni MP Drahomanova – Scientific journal of MP Drahomanov NPU: coll. scientific works*, 2, 62–66.
5. Курбатов С. Причини виникнення і специфіка перших європейських університетів. *Світогляд – Філософія – Релігія: збірник наукових праць*. 2012. Випуск 3. С. 53–65. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/8420/1/Kurbatov%20.pdf>
6. Kurbatov, S. (2012). Prychyny vynyknennia i spetsyfika pershykh yevropeyskykh universytetiv [Reasons for the emergence and specifics of the first European universities]. *Svitohliad – Filozofiiia – Relihiia – Worldview – Philosophy – Religion: coll. scientific works*, 3, 53–65. Retrieved from : <https://lib.iitta.gov.ua/8420/1/Kurbatov%20.pdf>
7. Міхно О. Сутність терміну «музейна педагогіка». *Музейна педагогіка в науковій освіті: збірник тез доповідей учасників I Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Біла Церква: Видавництво «Авторитет» ФОП Курбанова Ю. В., 2019. С. 74–78.
Mikhno, O. (2019). Sutnist terminu «muzeina pedahohika» [The essence of the term «museum pedagogy»]. *Muzeina pedahohika v naukovii osviti – Museum pedagogy in scientific education: collection of abstracts of reports of the participants of the 1st All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. Bila Tserkva, Ukraine: Vydavnytstvo «Avtorytet» FOP Kurbanova Yu. V., 74–78.
8. Посохова Л. На перехресті культур, традицій, епох : православні колегіуми України наприкінці XVII – на початку XIX століття. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 400 с.
Posokhova, L. (2011). Na perekhresti kultur, tradytsii, epoch : pravoslavni kolehiumy Ukrainy naprykintsy XVII – na pochatku KhKh stolittia [At the crossroads of cultures, traditions, epochs: Orthodox colleges of Ukraine in the late XVII – early XIX century]. Kharkiv, Ukraine : KhNU imeni V. N. Karazina.
9. Русова С. Музеї. Експерсії. *Шкільні музеї в Україні в першій половині XX сторіччя / укладачі : В. О. Гайдей, О. П. Міхно ; наук. консультант О. В. Сухомлинська*. Вінниця : Видавець ФОП Кушнір Ю. В., 2020. С. 13–17.
Rusova, S. (2020). Muzei. Ekskursii [Museums. Excursions]. *Shkilni muzei v Ukraini v pershii polovyni KhKh storichchia – School museums in Ukraine in the first half of the 20th century / red. : V. O. Haidei, O. P. Mikhno ; science consultant O. V. Sukhomlynska*. Vinnytsia, Ukraine : Vydavets FOP Kushnir Yu. V., 13–17.
10. Русова С. Шкільні експерсії і їх значення. *Світло*. 1911. Кн. 8. С. 25–34.
Rusova, S. (1911). Shkilni ekskursii i yikh znachennia [School excursions and their importance]. *Svitlo – Light*, 8, 25–34.
11. Сухомлинська О. В. Школа В. О. Сухомлинського в Павлиші (50–60-і рр.). *Нариси історії розвитку новаторських навчально-виховних закладів в Україні (кінець XIX–XX століття) : навч.-метод. посібник*. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. С. 316–356.
Sukhomlynska, O. V. (2010). Shkola V. O. Sukhomlynskooho v Pavlyshi (50–60-i rr.) [V.O. Sukhomlynsky's school in Pavlysh (50th–60th)]. *Narysy istorii rozvytku novatorskykh navchalno-vykhovnykh zakladiv v Ukraini (kinets KhKh–KhKh stolittia) : navch.-metod. posibnyk*. Luhansk, Ukraine : Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 316–356.
12. Сухомлинський В. О. Павлицька середня школа. *Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 томах*. Київ: Видавництво «Радянська школа», 1977. Т. 4. С. 6–390.
Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Pavlyska serednia shkola [Pavlysh secondary school]. *Sukhomlynskyi V. O. Vybrani tvory : v 5 tomakh*. Kyiv, Ukraine: Vydavnytstvo «Radianska shkola», 4, 6–390.
13. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи. *Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 томах*. Київ: Видавництво «Радянська школа», 1977. Т. 4. С. 391–626.
Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Rozmova z molodym dyrektorom shkoly [A conversation with a young school principal]. *Sukhomlynskyi V. O. Vybrani tvory : v 5 tomakh*. Kyiv, Ukraine : Vydavnytstvo «Radianska shkola», 4, 391–626.
14. Цимбалару А. Д. Освітній простір: сутність, структура і механізми створення. *Український педагогічний журнал*. 2016. №1. С. 41–50.
Tymbalaru, A. D. (2016). Osvitnii prostir: sutnist, struktura i mekhanizmy stvorennia [Educational space: essence, structure and mechanisms of creation]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal*, 1, 41–50.
15. Янченко Т. В. Педагогія в Україні та зарубіжжі: теорія і практика: монографія / науковий редактор О. В. Сухомлинська. Чернігів : Десна Поліграф, 2016. 451 с. URL : <https://dspace.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/993/1/Педагогія%20в%20Україні%20та%20зарубіжжі%3A%20теорія%20і%20практика.pdf>
Yanchenko T. V. (2016). Pedolohiia v Ukraini ta zarubizhzi: teoriia ta praktyka [Pedology in Ukraine and abroad: theory and practice]: monograph / scientific editor O. V. Sukhomlynska. Chernihiv, Ukraine : Desna

Polihraf. Retrieved from : <https://dspace.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/993/1/Педагогія%20в%20Україні%20та%20зарубіжжі%3A%20теорія%20і%20практика.pdf>.

16. Янченко Т. Розширення освітнього простору як технологія навчання у підготовці майбутніх педагогів. *Pedagogical and psychological education as a component of the education system in Ukraine and the EU countries*. Wloclawek: Cuiavian University, 2020. P. 269–271.
Yanchenko, T. (2020). Rozshyrennia osvithnoho prostoru yak tekhnolohiia navchannia u pidhotovtsi maibutnikh pedahohiv [Expansion of educational space as a learning technology in the training of future teachers]. *Pedagogical and psychological education as a component of the education system in Ukraine and the EU countries*. Wloclawek: Cuiavian University, 269–271.
17. Янченко Т. В. Розширення освітнього простору як технологія навчання у підготовці майбутніх учителів крізь призму науково-практичного досвіду Василя Сухомлинського. *Василь Сухомлинський у діалозі із сучасністю. Ідеї Василя Сухомлинського крізь призму сучасних освітніх практик: набутий досвід і перспективи*: Електронний збірник матеріалів XXVII Всеукраїнських педагогічних інтернет-читань. Рівне : РДГУ. 2020. С. 15–19.
Yanchenko T.V. (2020). Rozshyrennia osvithnoho prostoru yak tekhnolohiia navchannia u pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv kriz pryзму naukovo-praktychnoho dosvidu Vasylia Sukhomlynskyoho [Expanding the educational space as a learning technology in the preparation of future teachers through the prism of the scientific and practical experience of Vasyl Sukhomlynskyi]. *Vasyl Sukhomlynskyi u dialozi iz suchasnistiu. Idei Vasylia Sukhomlynskyoho kriz pryзму suchasnykh osvithnykh praktyk: nabutyi dosvid i perspektyvu*: Electronic collection of materials XXVII All-Ukrainian pedagogical online readings. Rivne, Ukraine : RDHU, 15–19.

Yanchenko T.

ORCID 0000 0002 2967 0695
Researcher ID EHD – 0652-2022

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Pedagogy and Methods of Teaching
History and Social Disciplines Department,
T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: tamyanchenko@gmail.com

POTENTIAL OF EDUCATIONAL SPACE: HISTORICAL AND PEDAGOGICAL DISCOURSE

The purpose of the article is to examine historical and pedagogical approaches to characterizing educational space and the possibilities of its expansion for organizing the education, upbringing and development of children and youth.

Methodology. *We used problematic, systemic and synergistic approaches in the research. The hermeneutic and narrative approaches were used to generate objective meanings for the expansion of the educational space in the historical and pedagogical dimension. We used general scientific methods of analysis, synthesis, comparison, and generalization in the research.*

Scientific novelty. *The article highlights the historical and pedagogical experience of educational practices related to the organization of education of children and youth outside of school classrooms. This concerns the conduct of educational classes in nature and in the relevant social environment (in out-of-school educational institutions, cultural institutions, production centers) and the use of the potential of museum pedagogy. The following practices were used in the educational systems of different countries in different historical periods.*

Conclusions. *Expanding the educational space in the narrow sense means going beyond the classroom during classes, studying in a workshop, museum, or outdoors. In the broader sense, it means attracting a variety of public resources to achieve the goals of education and provide conditions for the education, upbringing, development and socialization of children and youth. Expanding the educational space is in line with modern approaches to organizing interactive learning on the basis of child-centeredness or human-centeredness. At the same time, the traditions of expanding the educational space have deep historical and pedagogical roots: from the education of the ancient world to the innovative pedagogical system of the prominent Ukrainian educator V. Sukhomlynskyi.*

Keywords: *educational space, educational process, learning, expansion of educational space, museum pedagogy.*

Стаття надійшла до редакції 01.05.2023 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Г. М. Тимошко